

Pintér Márta Zsuzsanna: *Theatrum és irodalom*

Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2014 (Historia Litteraria, 30), 287 l.

Pintér Márta Zsuzsanna monográfiája a régi magyarországi színház- és drámatörténettel foglalkozik. A címben szereplő két fogalom nem határvonalat húz a területek közé, inkább arra hívja fel a figyelmet, hogy az *irodalom*, a *dráma* és a *színház* kifejezések által jelölt jelenségeket meglehetősen nehéz egyértelműen és pontosan meghatározni. Ahogyan arra a kötet tanulmányai mindvégig reflektálnak, egyrészt rendkívül széles kulturális és művelődéstörténeti tartalommal bírnak, másrészt ezek a kategóriák legtöbbször összefüggnek egymással és átjárásnak egymásba.

A szerző *theatrum* és *irodalom* kapcsolatát elsősorban a 17–18. századi jelenségeken keresztül kívánja vizsgálni – beleértve a korabeli előadásokra vonatkozó adatokat, a konkrét drámaszövegeket és az elméleti forrásokat is. Munkájának azonban egyik legnagyobb érdeme, hogy nem csupán egyes problémákra vonatkozó elemzéseket, esettanulmányokat közöl, hanem a régi magyarországi színházzal és drámatörténettel egészen szemléli, lényeglátóan világítva rá az olyan, nagyobb folyamatokat alakító tendenciákra és kapcsolódásokra is, amelyek egyébként rejtve maradhatnának az olvasó előtt. Pintér Márta figyelembe veszi a 16. századi előzményeket, de azokat az 1800-as évet követő jellegzetességeket is, amelyek az általa kiemelten vizsgált két évszázad színház- és drámatörténeti irányainak folytatásaként, további alakulásaként értelmezhetők. A kötet tanulmányai négy nagyobb tematikus blokkba rendeződnek: 1) *Az*

iskolai színjátékok horizontja; 2) *Dráma és színházelméletek*; 3) *Műfajok körül: A színjátékok világa*; 4) *A színház nyelve*. Az egyes (al)fejezetek azonban önállóan is olvashatók – egy részük a szerző korábban már publikált kutatásainak az átdolgozásából született, kiegészítve az újonnan előkerült adatokkal és eredményekkel.

A monográfia első nagyobb tematikus egységét a *Kánonteremtés-kánonbővítés a magyar drámai irodalomban* címet viselő tanulmány nyitja. Az, hogy az egyes korszakokban mely szerzők mely művei voltak azok, amelyeket a hagyomány kiemelt, megőrzött és a nemzeti kánon részévé tett, az irodalomtudomány egyik leggyakrabban felmerülő problémája. Pintér Márta a dráma műfajára fókuszálva számba veszi azokat az eddigi vállalkozásokat, amelyek a magyar nyelvű drámakánon megteremtésére törekedtek. Áttekintésében külön öröndetes, hogy kitér az eközben felmerülő nehézségekre is, mint amilyen a műfaji alapelvek tisztázatlansága, a fordítások, töredékek vagy a nem magyar nyelvű szövegek kérdése. Rámutat arra, hogy habár a 18. században a magyar nyelvű drámaszövegek száma jelentős mértékben megnőtt, a műfaj mégis „alulreprezentált” maradt, a jelenlegi kutatások és szövegkiadások azonban sokat tehetnek a drámakánon újragondolásáért és kibővítéséért.

A következő tanulmányban (*A mecenatúra formái a magyar színháztudományban*) Pintér Márta a kortörténeti adatokra és forrásokra támaszkodva, árnyaltan mutatja be a 16–18. században megfigyelhető különféle támogatási formák típusait

és azok főbb jellegzetességeit is. Ahol szükségesnek érzi, ott egy-egy várost (pl. Eger), vagy jelentősebb patrónust (Esterházy Pál) részletesebben is kiemel a mecenatúra kulturális és társadalmi aspektusainak mélyebb megértése érdekében. Megvilágítja továbbá a színházpártolás és az egyházi, illetve világi reprezentáció összefüggéseit, s rámutat arra, hogy a kezdeti egyházi mecenatúra a 18. századra egyre inkább világi, nemzeti színezettel is telítődő formát öltött.

A történelmi dráma mint allegória – hermeneutika a barokk színpadon és a Nevelés és propaganda: drámák Holló Zsigmondról című fejezetek arra hívják fel a figyelmet, hogy a 16–17. századi drámák, illetve színházi előadások jóval szélesebb értelmezési horizontot kínálnak, mint gondolnánk. Az előbbi fejezet néhány kiválasztott mű elemzésén keresztül fejt fel a barokk színpadi játékok emblematikuságát: az adott darab szövegében megbújó allegorikus-szimbolikus vonatkozásokat és a színpadi megjelenítés technikáit egyaránt. Az utóbbi fejezet Holló Zsigmond példázatos életével és a róla szóló jezsuita drámákkal foglalkozik: Pintér Márta a fennmaradt források alapos vizsgálatát követően megállapítja, hogy a katolikus hitre áttért ifjú alakja egy idő után „általános példává, szimbólummá vált”, s a történetet dramatizáló jezsuita játékok ekképp az iskolai színjátszásban megmutató pedagógiai program egy kivételes példáját jelentették. A dráma műfajaihoz szervesen hozzátartozó zenei motívumok jelentőségére kívánja felhívni a figyelmet *A zenés színház: operák, daljátékok, közjátékok* című tanulmány. A szerző itt azokat az új kutatási eredményeket tekinti át, amelyek fontos adalékokkal szolgálnak a 17–18. századi színjátszás történetéhez,

s megmutatják, hogy a korabeli darabok egy jelentős részének autentikus létmódját a zenével kísért előadásmód jelentette.

A kötet második nagy tematikus egységét az elméleti irányultság jellemzi: az itt olvasható tanulmányok a *dráma- és színházelmélet* tárgykörébe tartoznak. Pintér Márta elsőként azokat a jelentősebb 17–18. századi kéziratok poétikai jegyzeteket ismerteti, amelyek drámaelméleti fejezetet is tartalmaznak (*Kéziratok drámapoétikák a 17–18. századból*). Tíznel több latin nyelvű drámaelméleti forrást vizsgál – a pontos leíráson túl – egymással is összefüggésbe állítva, kiemelve azokat a tartalmi vonatkozásokat, amelyek az iskolai színjátszás kontextusában lényegesnek bizonyulhatnak. A következő tanulmány két 18. századi jezsuita poétikai jegyzetere fókuszál: *Két drámapoétika Varjú Zsigmond S. J. [1704] és Mártonfi József S. J. [1786] diákkorából*. Elemzésük több szempontból is tanulságos: azon túl, hogy bepillantást enged a korabeli leobeni és szakolcai jezsuita tanárképző kollégiumok (*repentia humaniorumok*) működésébe, alapvető segítséget nyújt a két jezsuita atya későbbi irodalmi-pedagógiai működésének megítéléséhez és a poétikai tudás korabeli gyakorlati hasznosíthatóságának megértéséhez. Pintér Márta kutatásai nyomán e diákkori poétikai jegyzetek a két jezsuita életpályája során mintegy „élővé” váltak – az elméleti, lapokon rögzített ismeretanyag voltakképpen tehát a gyakorlatban, Varjú és Mártonfi önálló darabjainak a megalkotása révén lett hasznos, aktív tudás.

A monográfia drámaelméleti egységét a magyar és latin nyelvű dráma- és színházdefiníciók ismertetése zárja (*Dráma- és színház-definíciók a 18. században: A magyar nyelvű műfajpoétika kezdetei*).

A szerző összefoglalása már önmagában, a sorra vett elméleti meghatározások közlését és magyarázó értelmezését tekintve is lényeges a monográfia lapjait forgató, s a szakmában tevékenykedő olvasók számára; de figyelmet érdemel azért is, mert ráirányítja az érdeklődést azokra az új adatokra, drámaszövegekre és egyéb forráscsoportokra, amelyek a régi magyarországi vonatkozású drámatörténeti és színházelméleti irodalmat gazdagítják. Fontos tehát tudatosítani, hogy a korabeli színház- és drámaelmélet rekonstruálásához nemcsak a kifejezett poétikai és retorikai írások szolgálnak forrásokat, hanem a primer szövegek is legalább ennyi – ha nem több – figyelmet érdemelnek: a paratextusok (prológusok, argumentumok, epilógusok) kitüntetett helyzetűek ebből a szempontból.

A dráma poétikai normáinak és műfajkonstituáló elemeinek az ismerete teremt folytonosságot a kötet harmadik nagy tematikus egységével (*Műfajok körül: A színházvilága*), amely különböző színházstípusokat vizsgál. Az ide tartozó négy tanulmány (*A passiójátékok és a két-szintes dráma modellje; A pásztorjátékok tipológiája és szimbolikája; A kárhozatos szerelemről a szív jogáig: Az érzékenyjáték az iskolai színpadon; Szomorújáték Zrínyi Miklósról: Friedrich Werthes: Niklas Zrini, Buda, 1793*) invenciózusan ötvözi az elméleti megközelítést és az olvasócentrikusabb, szövegből kiinduló elemzés gyakorlat-orientáltabb módszerét. A passiójáték, a pásztorjáték, az érzékenyjáték és a szomorújáték drámatípusával foglalkozó fejezetekben a szakirodalmi tézisek – például Bécsy Tamás dráma-modelljei, a tipológiai szimbolizmus, a pásztorjátékok kategorizálása – mégis inkább csak keretet ad Pintér Márta megállapításai-

nak, s hangsúlyosabban érvényesülnek az egyes játéktípusokhoz társított konkrét művekből vett jeleneteknek, figuráknak, motívumoknak, és a különféle (allegorikus / pedagógiai-pszichológiai / történeti) jelentésszinteknek az értelmezése. Valamennyi esettanulmányt az egységben látás és a korszakokon átívelő irodalom- és drámatörténeti tendenciák felismerésére való érzékenység jellemzi – Pintér Márta elemzéseiből a szélesebb esztétörténeti hatások figyelembevétele éppúgy nem marad ki, mint a nyugat-európai kulturális kapcsolatok regisztrálása.

A monográfia utolsó nagy tematikus egységének tanulmányai a nyelv, nyelviség problémája köré szerveződnek (*A színház nyelve*). Pintér Márta elsőként a pozsonyi Notre-Dame apácák leánynevelő intézetében folyó színháztársaság jellegzetességeit tekinti át (*Francia nyelvű színelőadások Pozsonyban a Notre-Dame apácák intézetében*). Két fő forráscsoportja az előadásokról fennmaradt színlapok, valamint a korabeli nyomtatott sajtó híradásai – utóbbiak már a darabok fogadtatásáról is beszámolnak, ekképp a recepcióra is következtetni lehet belőlük. Ez a színháztársasági gyakorlat több érdekességet is felmutat: a korszak fiúkból álló iskolai színtársulataival ellentétben a Notre-Dame apácák pozsonyi intézetében egyedülálló módon lányok adták elő a darabokat; ráadásul a szerzetesrendi hagyományoktól eltérően nem a moralizálást szolgáló vallásos játékokat tűzték műsorra, sokkal inkább a világi színháztársaság felé mutató profánabb, gyakran szerelmi tematikájú alkotásokat. Az itt zajló színi élet a magyarországi színháztársaság nyelvi megoszlása szempontjából sem tekinthető általánosnak, a francia előadások ugyanis kiemelkednek a többségben

latin, német és magyar nyelvű bemutatók közül. A *Magyar nyelvűség a 18. századi színházi irodalomban* című tanulmány a 18. századi színházi irodalomban bekövetkezett változásokat elemzi, alapos leírást adva arról a többlépcsős folyamatról, amelynek középpontjában a magyar nyelv latinnal szembeni térhódítása áll, s amely a magyar nyelvű színházi intézményrendszer és terminológia kialakulásáig vezetett. A latin és a vernakuláris nyelvhasználat viszonyrendszerének vizsgálata a jelenlegi nemzetközi kutatásoknak is gyakori témája – a tanulmány problémafelvetései ekképp a tágabb tudományos kontextusban is relevánsak. Az általános jellemzők számbavételét az egyes fejezetek, illetve szerzetesrendek magyar nyelvű színházi irodalmának mélyreható, konkrét számadatokkal is alátámasztott vizsgálata követi,

majd szó esik a drámafordítói és -kiadói programok jelentőségéről is. A mindezek eredményeként létrejövő intézményesülési törekvésekhez sok szállal kapcsolódik a magyar nyelvű színházi terminológiának kialakulása. A kötet befejező tanulmánya ezt a metanyelvet vizsgálja, mindenekelőtt a korabeli szótárak alapján (*A játéknéző palotától a színházig: A magyar színházi szaknyelv kialakulása*).

A monográfiát képmelléklet is gazdagítja, amely nyolc színlapot tartalmaz, s ez nem csupán az egyes fejezetek szöveges elemzéseit egészíti ki, hanem segít közelebb hozni a régi magyarországi színház- és drámatörténet időben távolinak tűnő, de annál érdekesebb világát.

Kaposi Krisztina

(PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János (1814–1868)

Pozsony, Kalligram, 2015 (Magyarok Emlékezete), 564 l.

Nem szokványos ez a könyv, sem tárgya, sem szerzője miatt. S most nem is arra gondolok, hogy ez az első átfogó és részletes Erdélyi János-monográfia, ami a költő-kritikus jelentőségét ismerve, némileg meglepő. Sokkal inkább azért különleges vállalkozás a kötet, ami ezt a két fogalmat, személyt (Erdélyi Jánost és T. Erdélyi Ilonát) összeköti. S persze nem lenne érdemes belemélyedni a témaválasztás a kérdésébe, ha nem tartoznék hozzá szervesen a monográfia problematikájához, s a szerző nem tartaná fontosnak ezt már a könyv elején leszögezni.

T. Erdélyi Ilona számára ugyanis nem csupán tudományos téma Erdélyi Já-

nos, hanem családtörténeti objektum is, s ilyenformán érzelmi kérdés. Az olvasó bizonyosan beleszédül abba a megszokhatatlan távlatba, hogy valaki, aki kortársunk, a 21. század elején magától értetődően mondhatja ki, hogy könyvének főhőse, egy 1868-ban elhunyt író a nagyapja (11). Ez lehetne csupán kuriózum is, hiszen nem gyakori, hogy az emberöltő fogalma olyannyira kitáguljon egy család esetében, hogy három nemzedék három évszázadot érintsen és íveljen át. Ám itt mégsem a különlegességről van szó: a szerző az előszóban (9–24) ennek a kérdésnek figyelmet szentel, s ezáltal tárgyiasítani igyekszik a témához való eljutás módját.

Ez kézenfekvőnek látszik ugyan, de éppen ezek a sorok győzhetnek meg arról, hogy egyáltalán nem volt magától értetődő. A szerző voltaképpen azt a helyzetet írja körül, miért nem próbálta korábban megírni Erdélyi-monográfiáját, amikor pedig a feladat igazából rá várt. Az izgalmas fejtegetések konklúziója pedig az, hogy miközben a szerző némileg menekült a feladat elől, s inkább Erdélyi János műveinek újrakiadására koncentrált, jó darabig nem érzékelte megfelelőnek a tudománypolitikai klímát egy ilyen vállalkozáshoz. Azaz voltaképpen előnyei vannak annak, hogy korábban nem született meg ez a könyv, amely ilyenformán egy eredendő és nagy (személyes és érzelmi) adósság törlesztésének fogható föl. T. Erdélyi Ilona személyes hitelű érveit más nézőpontból megerősítheti az olvasó is. Ugyanis időközben olyan komoly diszciplináris segítséget kapott egyéb kutatásoktól az Erdélyi Jánosra irányuló érdeklődés, amelyet korábban nem lehetett volna remélni.

Első helyen talán a tudományos szempontok árnyaltabbá válását említhetjük meg, s ezek példáját leginkább a magyarországi kritikátörténeti kutatások megindulása és kiépülése jelenti. Az 1970-es évektől kezdődő folyamat szemléletileg is újat hozott, s az anyagfeltárás területén is számos, eddig kellő figyelemre nem méltatott teoretikus szöveg újraértelmezésére tett megalapozott javaslatot. A kutatás fókuszának áthelyezésével új eszköz adódott Erdélyi irodalomértelmezői, kritikusai jelentőségének megítélésében, s ez az életmű egy fontos részének újraolvasását tette lehetővé. A korszakra vonatkozó feldolgozások – elsősorban és közvetlenül Korompay H. János korszakmonográfiája (*A „jellemzetes” irodalom jegyében: Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása, Bp.,*

Akadémiai–Universitas, 1998 [Irodalomtudomány és Kritika]) – sokat segítettek a kontextus megragadásában. Mint ahogy a szerző által említett (18) két másik, fontos életmű is: Dávidházi Péter és S. Varga Pál munkássága, amelyek monografikus feldolgozásokon kívül (mint például DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai–Universitas, 2004; S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2006) kifejezetten Erdélyi Jánossal foglalkozó tanulmányokat is magában foglaltak.

A másik fontos, új irány a közköltészetnek az utóbbi évtizedben fellendülő és intézményesülő kutatása. Ezzel Erdélyi folklórgyűjtésének a tudománytörténeti újrapozicionálása vált lehetségessé. Külöls Imola és Csörsz Rumen István eddigi teljesítménye – nem utolsósorban a tőlük kiadott közköltészeti antológia-sorozat, valamint teoretikus írásaik sora – szintén hozzájárult ahhoz, hogy ma máshol és másban lássuk Erdélyi alapozó teljesítményének a centrumát, mint ahol még néhány évtizede is a folklorisztika kereste. Folklór iránti érdeklődése ilyenformán nem elsősorban és nem kizárólag a „népköltészet” irodalomba integrálásának műveleteként fogható föl, hanem egy, a korszakra jellemző folklórfogalom kidolgozásaként, s a közköltészeti hagyománnyal való számvetésként – ami pedig előkészítette az utat egy más hangsúlyokra épülő népköltészet-fogalom kidolgozására, szövegkiadásával pedig megadta a folklorisztika intézményesülésének a lehetőségét is.

Ugyancsak fontos ösztönzést jelentettek az utóbbi évtized új fejleményei: az

írói életrajz műfajának differenciálódása és fölértékelődése, amelynek immár a magyar nyelvű irodalomtörténeti szakirodalom újabb termésében is több nyoma van. Ez természetesen felhasználható mintákat is nyújtott az Erdélyi-könyvhöz. A szerző – bizonyosan ezek alapján is, még ha a vonatkozó részben magyar nyelvű művet nem is említ mintái között – munkáját egy újabb módszertani-elméleti irányhoz tudta hozzákötni, amikor a mikrotörténelem irányában tájoltta be (16–24). Ez még akkor is igen fontos fejlemény, ha a munka feldolgozásának szempontrendszerre nem tűnik mindenestül kompatibilisnek a mikrotörténelem módszerével. Az azonban kétségtelen, hogy ötletet (elsősorban az érintett történeti problémák körének meghatározására) vagy éppen inspirációt a monográfia valóban nyert a mikrotörténelemtől. S így a könyv azt is képes érzékeltetni, hogy az Erdélyire vonatkozó személyes források kivételes bősége és részletessége megnyithatja a lehetőséget egy, a mikrotörténelem irányába kiinduló vizsgálatnak is. A kötet számos helye ennek felismeréseként is felfogható.

T. Erdélyi Ilona szakmai tudatosságát reflexivitása mutatja. Ő nemcsak számol ezekkel az eredményekkel, ahogyan ezt az előszavában explicit módon is kifejti, hanem kifejezetten épít is rájuk: olyan módon, hogy inkább a rájuk való utalással old meg bizonyos kérdéseket, mintegy saját interpretációját kiegészítésként tüntetve föl a legfontosabb, egyetértőleg idézett értelmező, újabb szakirodalomhoz. Ilyenformán könyve szervesen látszik kinőni az utóbbi időszak Erdélyire vonatkozó szakirodalmából, s mintegy meg is koronázza az eddigi, fontos előzményeket: integrálja eredményeiket egy

pályakép keretébe. Ugyanakkor viszont a könyv témájának sajátos forrásadottságai és szemléleti elemei számos ponton erősen befolyásolják a kifejtés módját, s ezért és ennyiben nem egyszerűen mintakövető, hanem kezdeményező jellegűvé válik.

A kötet nagy érdeme, hogy mindemellett egy kivételes kéziratos hagyatékot mutat be, s annak felhasználására épít. Az Erdélyi Tár a legépebben megmaradt 19. századi írói hagyaték, csak Arany János egykori, ám 1945-ben jórészt megsemmisült hagyatékához mérhető. A magántulajdonban lévő Erdélyi Tárnak nemcsak a keletkezése érdekes (erről ez a monográfia is képet ad), hanem legalább annyira a fennmaradása is – érdekes és fontos lenne tehát egy családtörténet megismerése is: annak a családnak a története, amely képes volt ezt megőrizni, s a nyilván újra és újra felmerülő kísértés ellenére sem adta el az anyagot. S az, hogy egészben őrizték meg a család egymást követő generációi ezt az archívumot, olyan speciális információk megőrzését is jelentette, amely egy szétszóródott hagyaték esetében immár végleg rekonstruálhatatlanná válnék. E történet megírására pedig ki lehetne inkább képes, mint T. Erdélyi Ilona, aki része ennek a családtörténetnek, s jó ideje immár az Erdélyi Tár megőrzője is?... Az Erdélyi Tár szakmai utóélete és jelenléte a korszak historiográfiájában annyiban is eltér az Arany-hagyaték helyzetétől, hogy T. Erdélyi Ilona tisztában volt a rászállt anyag jelentőségével, s nem agyonőrizte, mint Voinovich Géza tette Arany János hagyatékával, hanem folyamatosan közzétette – vastkos forráskiadások formájában – az Erdélyire vonatkozó, illetve tőle származó szövegeket. Ilyenformán ennek a monográfiának is speciális helyi értéke van: mivel számos fontos szövegiadás

előzte meg és készítette elő, valóban végső összefoglalásává tudott válni Erdélyi János rendkívüli pályájának, s nem az anyagfeltárás helyett, mintegy azt pótolva született meg. (Szemben mondjuk Voinovich Géza háromkötetes Arany-életrajzával, amely jobb híján helyettesíti a tőle várt, de létre nem jött szövegkiadásokat, s a mai Arany-filológia kénytelen így használni a munkát.)

De miért is lenne fontos az Erdélyi-monográfia után egy családtörténet megszületése? Már csak azért is, mert ennek a könyvnek a másik komoly erénye, hogy fölrajzol egy, a 19. század első felében induló, magyarországi honorácior pályafutást. (Bár, ha figyelmesen olvastam a könyvet, ezt a fogalmat a szerző sehol nem használja.) A rendi társadalomban megalapozódó, nem nemesi származású értelmiségi létformájának sajátos társadalomtörténeti tanulsága a családi folyamatosság: mivé válhatnak egy honorácior apához képest az utódok, milyen társadalmi státust érhetnek el – s ez Erdélyi János pályáján kívül is igen fontos tanulságokat rejt magában. A nem erre fókuszáló monográfia tehát kíváncsiságot ébreszthet egy ilyen családtörténeti narratíva iránt is, amely elszórva szinte ott van azért e könyv lapjain, csak nem konkrétan, adatszerűen, hanem inkább a vállalkozás ihletében és megfigyelmezett pátoszában. Illetve abban az előszóban, amelyről már szót ejtettem, s amely T. Erdélyi Ilonának a monográfia tárgyához való viszonyát akarja körülírni.

Ha ilyen szemmel nézzük és olvassuk T. Erdélyi Ilona könyvét, akkor éppen ennek a honorácior életpályának kaphatjuk meg számos fontos rétegét (érdemes hozzátenni: a 19. század első és második felének olyan jelentős életművei mögött

is hasonló feltételrendszer húzódik meg, mint például az Arany Jánosé és a Petőfi Sándoré). Csak néhány fontos tanulságot emelnék ki a monográfia Erdélyi-pályaképeiből. A reformátusság kulturális intézményrendszerében való létezés, amelyre Erdélyi egész pályafutása igen fontos példát mutat, ilyen formában és tartóssággal például Aranynál nem figyelhető meg, Petőfitől meg teljesen idegen maradt egész életében a protestantizmus védőszárnyai alá húzódás. A sajtónyilvánosság szerepe, ideértve a szerkesztővé válás lehetőségét, a korszak tipikus nemesi-honorácior életformájának számít. Hosszasan lehetne sorolni azoknak a nevének, akik akár 1848 előtt, akár a későbbi évtizedekben megpróbáltak a lapalapítással vagy szerkesztéssel (előző példáinknál és a reprezentatív írói pályáknál maradván, Petőfi és Arany mellett akár Vörösmarty Mihály, Jókai Mór és Kemény Zsigmond is említhető ebben az összefüggésben, noha éppen e három utóbbi nemesi háttérrel próbálta ki ezt az életformát).

Pest és a „vidék” feszültségének és kulturális viszonyrendszerének problémája is igen drámaian mutatkozott meg Erdélyi pályáján. Arra gondoljunk, hogy pályája végén, korai halála előtt Erdélyi mennyire szeretett volna Pestre kerülni s odahagyni Sárospatakat, amelyet ő vidékiesnek, s ezért szegényesebb intellektuális lehetőségeket kínálnak gondolt és érzett. Ám Erdélyi esetében nem működött az a közakarát, amely Aranyt képes volt kiragadni Nagykőrösről, s lehetővé tette, hogy Pestre, az irodalmi centrumba költözzön. Érdekes s továbbgondolandó kérdés, hogy miért Aranyban látta egy politikusi-irodalmár érdekcsoport azt a személyt, akit az intézményesülő irodalmi élet központjában kulcsszerephez kell juttatni, s miért

nem merült föl ebben a vonatkozásban Erdélyi János neve.

Külön figyelmet érdemel a *népiesség* kérdése. A könyv – ugyan nem elsőként, de igen meggyőzően – érvel amellett, hogy a népköltészet irodalomba integrálásának problémájával Erdélyi korábban foglalkozott, mint Petőfi (s ez nemcsak teoretikus teljesítményére igaz, hanem szépirodalmi kísérleteire is). Itt voltaképpen irodalomtörténet és kritikátörténet eltérő perspektívája mutatkozik meg – hiszen ezt a tényt a kritikátörténet teljes joggal rögzíthette, de ettől még nem válik érvénytelenné az az irodalomtörténeti megfigyelés, hogy a kortársak és az utókor is inkább Petőfit társította ehhez a fogalomhoz. Azaz egyáltalán nem véletlen, hogy Petőfi ezt a kezdeményezést magára tudta vonatkoztatni, s életművének intenzitásával mintegy saját magát tudta origójává tenni a népiességnek. Ez hatástörténeti értelemben eltagadhatatlan, s éppen ezért lehet izgalmas irodalomtörténeti probléma ennek a jelenségnek a megértése és minél teljesebb dokumentálása.

Nem hagyható szó nélkül az sem, ahol és ahogyan megjelent ez a monográfia. Van ugyanis jelentősége annak, hogy T. Erdélyi Ilona kötete egy népszerűnek szánt, s kanonizáló funkciót is vállaló sorozatban kapott helyet. Ám annak inkább a hátrányai mutatkoznak meg, hogy ez immár nem eleven sorozat (ha helyesek az értesüléseim, az egyébként sem túl sok kötetet felmutató *Magyarok emlékezete* című vállalkozásnak ez az utolsó darabja a kiadó szándékai szerint). A Kalligram Kiadó általában igényességéről és gondos szerkesztői munkájáról híres – de az itt nem véletlen vagy figyelmetlenség, hogy a kötetben még csak a felelős szerkesztő nevét sem találjuk feltüntetve. Ez a gesz-

tus így őszinte. Merthogy ezt a kötetet valóban nem szerkesztették a kiadóban, ennek belátásához elegendő csupán egyszer végigolvasni a könyvet. T. Erdélyi Ilona kézirata nem kapta meg azt a segítséget, amelyre rászorult volna. Ezért maradt benne számos sajtóhiba, ezért nincs névmutató a könyvben, s ezért fordul elő, hogy a tartalmi szerkesztés (az ismétlések kiszűrésének, a stiláris döccenők elsimításának) hiánya is igencsak feltűnő. Pedig a szerző (akár szakmai rangja, akár életkora, akár a vállalkozás újszerűsége miatt) megérdemelte volna, hogy a kiadó a számára rendelkezésre álló eszközökkel segítséget nyújtson neki. S akkor számos hibát könnyedén ki lehetett volna küszöbölni ebből a jobb sorsra érdemes könyvből. Mint például azt, amikor ugyanaz az idézet a *Pályák és pálmákból* kétszer is szerepel a könyvben (vö. 158, 467), ám a szerkesztőnek – ha lett volna – illett volna észrevennie, hogy a két idézet egymással nem egyezik meg mindenben (például az egyikben *hamupehelyke*, a másikban *hamupepelyke* olvasható mint mesehős) – s ha ezek után összevetette volna citátumokat a hivatkozott Erdélyi-kiadással (amelyet egyébként szintén T. Erdélyi Ilona gondozott), kiderülhetett volna, hogy egyik sem teljesen pontos.

Mondhatni, a népszerűsítés szándéka nem baj Erdélyi János esetében. Egy olyan jelentős személyiségről van szó, hogy csak örülhetünk, ha egy könyvsorozat mintegy a klasszikusok közé akarja besorolni. S üdvözlendő, hogy végre van egy olyan (bárha eredeti szándékához képest csonkán kiépülő és felemás módon lezáruló) népszerű irodalomtörténeti monográfia-sorozat, amely be tudta fogadni az Erdélyi Jánosról szóló munkát. De épp azért nem volt jó döntés, hogy a róla szóló

első monográfia egy, ezt a szándékot vállaló könyvsorozatban jelent meg (akár a szerzőtől, akár a kiadótól származott az ötlet). Ez a monográfia ugyanis inkább az alapozás feladatát kellett hogy elvégezze – s ezt sikerrel meg is tette. Nem annyira az utolsó szót mondja ki tehát Erdélyi Jánosról, s nem is annyira a népszerűsítési feladatát végzi el, mint inkább a köré sűrűsödő problémák katalógusát nyújtja. Talán ezért fogják majd a következőkben sokan és sokféleképpen használni T. Erdélyi Ilona munkáját.

Szilágyi Márton

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások

Szerkesztette Biró Annamária, Boka László, Nagyvárad–Budapest, Partium Kiadóreciti, 2014, 348 l.

A Partiumi Keresztény Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszéke 2013 júliusában rendezte meg új kutatási programjának első konferenciáját *Értelmiségi karrieretek, karrierminták, írócsoportosulások. Társadalomtörténeti és irodalmi reprezentációk* címmel. A program során kétvétenkénti tanácskozásokkal és azok tanulmányköteteivel a magyar értelmiségi lét, az értelmiségivé válás és az értelmiségi körök működésének kérdéseire keresi a választ.

Összevetve a konferencia és a tanulmánykötet címét, láthatjuk, hogy ez utóbbi egy nagyon fontos elemmel, a *kapcsolathálók* kifejezéssel bővült. Jelenlétét felerősíti a kötet borítóján látható illusztráció, egy random hálózat ábrája. Míg az értelmiségi tematikának – akár magyar nyelven is – hagyományosan könyvtárnyi szakirodalma van, a hálózattudományból származó terminus használata újdonságként hat az irodalomtudományban. Az elsősorban a természettudományokon belül vizsgált terület egy fiatalnak tekinthető és már

is nagy interdiszciplináris érdeklődésre számot tartó tudományág, melynek alapmunkái magyar nyelven is hozzáférhetők: CSERMELY Péter, *A rejtett hálózatok ereje: Mi segíti a világ stabilitását?*, Bp., Vince, 2005; BARABÁSI Albert-László, *Behálózza: A hálózatok új tudománya*, Bp., Helikon, 2011; a Természet Világa 2015/1. tematikus különszáma, illetve BARABÁSI Albert-László, *A hálózatok tudománya*, Bp., Libri, 2016. Barabási nevéhez köthetőek a hálózattudomány alap kutatásai, Csermely pedig a biológia különböző, főként fehérjehálózatait vizsgálja. Kutatási eredményeik számos olyan egyezést mutatnak a világ különböző hálózatai között mind szerkezetükben, mind működési mechanizmusaikban, amelyekből arra következtethetünk, hogy a hálózat kutatás eredményeit bármely más tudományterületen is fel lehet használni, ezáltal újszerű, eddig nem ismert részeredményeket kaphatunk. Például a *kisvilágság*, a *skálafüggetlenség*, az *egymásba-ágyazottság* és a *gyenge kapcsolatok stabilizáló funkciója* egyaránt

jellemző például a sejhálózatainkra, az internetre, a különböző társadalmon belüli csoportosulásokra, baráti kapcsolatokra, a világpiacon, az ökoszisztémára, közlekedési hálózatainkra, nyelvünkre, de még olyan területeken is felfedezhetők, mint a különböző irodalmi alkotások szerkezete.

Hazánkban a nyelv- és irodalomtudomány egyes területeinek hálózati szempontú vizsgálata 2009-től követhető nyomon (*Hálózat kutatás: Hálózatok a társadalomban és a nyelvben*, szerk. BALASKÓ Mária, BALÁZS Géza, KOVÁCS László, Bp., Tinta, 2010; *Hálózat kutatás: Interdiszciplináris megközelítések*, szerk. BALÁZS Géza, KOVÁCS László, SZÓKE Viktória, Bp., INTER-MSZT-BOM-Eötvös, 2012; *Hálózat kutatás: Diszciplínák és metszéspontok*, szerk. BALÁZS Géza, KOVÁCS László, SZÓKE Viktória, Bp.–Szeged, INTER-MSZT-BOM-SZTE JGYPK, 2013). Bár a kötetek az irodalom területéről is tartalmaznak írásokat, az irodalomtudomány hálózati szempontú megközelítése még kísérleti szakaszában van. Nem születtek még meg az átfogó művek, nem szilárdult meg még a pontos terminológia. Az első eredmények egy-egy részterület hálózati szempontú vizsgálatát jelentik.

A kötet másik kulcsfogalma az *értelmiségi*. Az előszó e gyűjtőfogalom minél tágabb használatát javasolja, azaz górcső alá vehetők mindazok, akiknek valamiféle szellemi tevékenység jelenti a megélhetésüket, illetve ezen szellemi tevékenység alapján szervezik társadalmi kapcsolataikat. Ez a legtágabb értelemben vett megközelítés lehetővé teszi a szigorúbb, az értelmiségi fogalmát jobban behatároló definíciók játékba hozását (az értelmiségi mint kultúrateremtő, vagy az értelmiségi

mint társadalmi csoport, illetve közéleti szerep, vagy akár a kritikai értelmiség fogalma). Az értelmiségi fogalmának, és a különböző értelmiségi csoportok hálózatának vizsgálata bármely történelmi korban újabb terepet nyit az erről folytatott diskurzusok számára, és fontos eredményekkel szolgál a művelődéstörténet vagy akár a szociológia területén is.

A huszonhat tanulmányt magában foglaló *Értelmiségi karriertörténetek* időrendben lineárisan halad a régi magyar irodalom témáitól kezdve a jelenkor kérdéseiig. A kötet címében szereplő három nagy tematikus egység nem egyenlő arányban szerepel a tanulmánykötetben, ami az eredeti konferencia tematikájával magyarázható.

Külön csoportot képeznek hat tanulmánnyal azok az írások, amelyek egyes értelmiségi pályák kiindulópontját, történetét, hanyatlását, jellegzetességeit, nehézségeit mutatják be különböző kutatási módszerek felhasználásával. Kecskeméti Gábor nyitó tanulmánya (*Értelmiségi pályák a kora újkori Magyarországon: A tipikus és az egyéni*, 13–30) arra mutat rá, hogy a kora újkori magyar peregrinus értelmiség Nyugat-Európában folytatott tanulmányainak helyszínei és az ott domináló szellemi áramlatok milyen tipikus karrierutakat eredményeztek. Számadatokkal igazolható mára, hogy mely egyetemeken hány magyar diák tanult, közülük sokak pályája nyomon követhető. A fennmaradt adatokból kibontakoznak a népszerű egyetemek, eszmék és a népszerű foglalkozások. Jól látható az is, hogy a piacképtelennek bizonyuló stúdiók hogyan alakulnak, bővülnek, hogy versenyképesek tudjanak maradni. Például a klasszikus humanista filológia módszerei

a bibliai exegézis nélkülözhetetlen alapjává formálódnak.

Demeter Júlia tanulmánya (*Magyar Pallas, akinek testvére a szegénység*, 119–136) a 18. század végi magyarországi nem nemesek értelmiségi karrierlehetőségeit elemzi, forrásként korabeli iskoladrámákat felhasználva. A bemutatott korszakban még nem beszélhetünk az értelmiségről mint társadalmi csoportról, hanem annak előzményeit vizsgálhatjuk. A honorációrok csoportjának kialakulását sokban segítette II. József 1785-ös pátense. A paraszti származású értelmiségiek azonban nem rendelkeztek a nemeseket megillető privilégiumokkal, és a 18–19. század fordulóján még csak nagyon kevésé volt kereslet a társadalomban a kezdetleges értelmiségi foglalkozásokra, így az iskoladrámák tanulása szerint anyagi nehézségek és részbeni elszigetelődés volt az osztályrészük.

Margócsy István írása (*Passió és üdv-történet*, 145–154) egy készülő nagyobb terjedelmű tanulmány első változata, amely az írói szerep 19. századi megjelenési formáit mutatja be. Vízválasztó a század közepére megjelenő tömeges igény az irodalom iránt, melynek következtében megváltozott az írók egzisztenciális bizonytalansága. A nemzeti ideológia is segítséggül hívta az irodalmat, amit nagyobb arányú könyvvásárlás, illetve az írók magasabb dotálása követett. Az irodalmi piac bővülésével jelentősen gyarapodott a népszerű írók vagyona és párhuzamosan társadalmi státuszuk. Ennek következtében a korábbi napszámos- vagy mártírszerep jelentős átalakuláson ment keresztül.

Gyáni Gábor Móricz Zsigmond *Életem regénye* című munkáját teszi vizsgálata tárgyává (*Az alkotó értelmiség társadalmi forrásai*, 155–166), rámutatva mindeköz-

ben arra, hogy a szociológia módszerei és fogalmai egy-egy értelmiségi társadalmi eredetének feltárásakor csak részleges eredményeket hozhatnak.

Szilágyi Zsófia (*A pályakezdés: Mítosz vagy konstrukció? Változó feltételek, változó mintázatok a 20. századi magyar irodalomban*, 305–316) egy nagyobb ívű kutatás részleteit adja közre. Középpontjában 20. századi magyar írók pályakezdésének vizsgálata áll: az a pályaszakasz, amely a (megkonstruált) írói életrajzokon belül sok esetben marginális szerepet kap, illetve gyakran keveredik a fantázia és a legendák világának elemeivel. Részletes feltárásukkal nemcsak az adott íróról való ismereteink gyarapodhatnak és módosulhatnak, hanem arról a korszakról, melyben a pályakezdés végbement, illetve az intézményrendszerrel is értékes új adatokat kaphatunk.

Bányai Éva (*Irodalmi Alap – romániai magyar írók támogatása 1960–1989 között*, 329–336) a Bukarestben 1949-től 1996-ig fennálló állami intézmény, a romániai írók állami dotálását végző Irodalmi Alap 1960 és 1989 közötti korszakának korabeli forrásokon alapuló bemutatására tesz kísérletet. Az Irodalmi Alap két munkatársához, Majtényi Erikhez és Szász Jánoshoz írott támogatást kérő levelek, melyek több esetben magukon viselik a későbbi nyilvános közlés lehetőségének a jeleit, rávilágítanak a hatalmi mecénatúra és az annak kiszolgáltató írók viszonyrendszerére. Az Irodalmi Alap iratainak egy része elveszett vagy lappang, illetve fennállásának, fenntartóinak pontos adatai kapcsán is mutatkoznak bizonytalanságok. Az itt közölt levelek alapján kapott eredmények egy átfogó kutatási projekt részeredményei.

A legnagyobb halmazt kilenc olyan tanulmány alkotja, amelyek egy-egy személyiség életét vagy életszakaszát mutatják be mint értelmiségi karriertörténetet. A kis híján négy évszázad egyes karriereseményeit elemző írások mind társadalmi közegében, mind nyelvében, mind földrajzi elhelyezkedésében változatos és változó, módosuló karriereket, illetve azok egy-egy szakaszát mutatják be. Hevesi Andrea (*Újfalvi Imre: Egy protestáns értelmiségi karrier a 16–17. század fordulóján*, 31–40) az unitárius énekeskönyvek felől közelít a hosszú ideig elhallgatott református egyházi író, Újlaki Imre karriertörténetéhez. Verók Attila (*Egy magyarországi értelmiségi európai tudományos karrierje a 18. században: Martin Schmeizel és a polihisztorizmus*, 55–70) a 18. századi polihisztor, az erdélyi szász Martin Schmeizel Nyugat-Európában befutott értelmiségi karrierjét mutatja be pontokba szedve, párhuzamba állítva azokkal a lehetőségekkel, amelyek szülőföldjén álltak volna a rendelkezésére. Verók egy új terminus, a kulturális emigráció fogalmának bevezetésére és használatára tesz kísérletet, és meggyőzően bizonyítja a fogalom létjogosultságát. Kalmár György kalandos élete és karrierjei sokféle megközelítési módot tesznek lehetővé. Hegedüs Béla (*Kalmár György élete mint mű*, 71–78), Kalmár monográfiáirója a tudós életének alapvető céljából, a világ lehető legalaposabb megismerésének vágyából kiindulva mutatja be a korabeli és mai szemmel is extrém karriertörténetet, amely iránt ma is változatlan az érdeklődés.

Czibula Katalin Bessenyei György színházi élményeiről szóló tanulmányának (*Hangsúlyok és tévedések egy karrierépítő testtörtiszt megítélésében: Bessenyei György színházi élményeiről*, 105–118) kija-

vít egy a szakirodalomban hagyományozódó tévedést. A *Delfén* című költemény ugyanis Marguerite Delphine-nek nem az Esterházy Fényes Miklós ünnepségén bemutatott *Páris ítélete* című előadását örökíti meg – hiszen abban az időpontban Delphine már nem élt –, hanem egy bécsi fellépés emléke. Ebből következőleg az egy nyomtatványban megjelentetett *Eszterházi vigasságok* és a *Delfén* más írói szándékot tükröznek, mint ahogy eddig feltételezték. Felhívja továbbá a figyelmet a barokk balett egy eddig szinte teljesen figyelmen kívül hagyott forrására, az úgynevezett *Varsói kézirat*ra, amelyet a Varsói Egyetemi Könyvtár őriz, és Jean-Georges Noverre balettmester (többek között a *Páris ítélete* rendezője) pályázati anyagát tartalmazza Szaniszló Ágost lengyel király udvari színpadmestere pozíciójára. A terjedelmében is jelentős anyag többek között tizenhét balettprogram, köztük a *Páris ítélete* részletes leírását, forgatókönyvét, partitúráit és jelmezterveit tartalmazza. Milbacher Róbert (*Petőfi „pályakezdése” mint probléma: Kísérlet egy elméleti keret fölvázolására*, 137–144) olvasatában Petőfi Sándor rövid írói karrierje egy írói pályakezdés történetének is felfogható. A pályakezdő költő tapogatózásait tetten érhetjük az életmű műfaji, téma- és hangnembeli változatosságában.

Szajbély Mihály (*Csáth Géza [1887–1919]: Egy kudarcos értelmiségi karriertörténet kórrajza*, 231–240) Csáth Géza karriertörténetét az író személyes identitása felől közelíti meg, illetve a funkcionálisan differenciált társadalom elmélete alapján (vö. Cornelia BOHN, Alois HAHN, *Selbstbeschreibung und Selbstthematisierung: Facetten der Identität in der modernen Gesellschaft = Identität und Moderne*, hrsg. Herbert WILLEMS, Alois

HAHN, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1999, 33–61) kimutatja, hogy a modern kor embere a társadalmi alrendszerek differenciálódása következtében már csak nem is egy, hanem több identitással rendelkezik. A sikeres karrierépítés kulcsa a megfelelő identitás megfelelő szituációban való használata. A zene, az irodalom, a képzőművészet és az orvostudomány területén egyaránt tehetséget mutató Csáth nem tudta megteremteni életében az identitások zavarmentes egymásmellettségét, ez vezetett végül karrierjének és kapcsolatainak hanyatlásához és személyes tragédiájához.

Balogh Andrea tanulmánya (*Többszörösen kisebbségi: Karácsony Benő és Mózes Teréz karrierépítési stratégiáiról*, 241–256) két karriertörténetet mutat be, amelyeknek kapcsolódási pontja a többszörösen kisebbségi lét. Karácsony Benő író és Mózes Teréz történész-muzeológus mindketten zsidó származású erdélyi magyarok voltak, ám életstratégiájuk, és ennek köszönhetően karriertörténetük mégis nagymértékben különbözik. Vallasek Júlia (*Balra át! Jékely Zoltán, a Világosság „kultúrpolitikusa”, 295–304*) Jékely Zoltán pályájának 1944 decembere és 1946 szeptembere közötti szakaszát vizsgálja. Jékely a második bécsi döntés után költözik vissza Budapestről Kolozsvárra. Kolozsvári éveinek utolsó szakaszában újságíróként dolgozott a Balogh Edgár szerkesztette kolozsvári Világosság című baloldali napilapnál, melynek művelődési rovatát vezette. Az újságban megjelent cikkei, kritikái, könyvismertetői, valamint családi levelei adják a tanulmány forrásait, amelyek magyarázatot keresnek Jékely alkalmazkodására, írói munkásságának háttérbe szorulására, majd visszatérésére Magyarországra. Szénási Zoltán (*Magá-*

nos repülő: Vasadi Péter pályakezdéséről – a katolikus költő mint értelmiségi szereplehetőség összefüggésében, 317–328) a magát laikus keresztény értelmiséginek valló Vasadi Péter, az Új Ember és a Vigília munkatársa költői pályakezdésének körülményeit kutatja, felvázolja és cáfolja a kései pályakezdés buktatóit: a dilettantizmus, illetve a keresztény gondolkör és a második világháború-élmény miatt a Pilinszky-epigonizmus vádját. Vasadi költészetére erősen jellemző az ó- és újszövetségi utalásrendszer, melynek megértése előfeltételezi az olvasó bibliai alapismereteit. Hermeneutikájára jellemző, hogy a Szentírás betű szerinti értelmezése helyett a saját interpretációjára hagyatkozik.

A kötetben arányaiban kisebb részben vannak jelen, annál inkább megkerülhetetlenek azok a tanulmányok, melyeknek fő témája az író-, illetve művészcsoportok. Debreczeni Attila tanulmánya (*Kazinczy, az alkalmi költő*, 97–104) Kazinczy költészetének bonyolult utalásrendszeréből kiindulva azt bizonyítja, hogy a szabadkőművesség társadalomképének hármas egysége, azaz a megvilágosodottak, a megvilágosíthatók és a világosság befogadására eleve képtelenek, Kazinczy alkalmi költeményeiben is tükröződik. A szinte csak kommentárokkal értelmezhető művei olyan hálózati csomópontoknak tekinthetők, amelyek köré a szűk befogadó réteg alkalmi csoportjai szerveződnek. Boka László (*A Holnap „kültagjai” és a karrier*, 175–200) a Holnap költőcsoport tágabb környezetét és a csoport közös karrierjét vizsgálja a korabeli sajtó tükrében. A hadászatból származó metaforákat sem nélkülöző szöveg már hangulatával is jól érzékelteti azokat az ellentéteket, melyek a modern irodalmat képviselő

Holnap Irodalmi Társaság és a hivatalos irodalom képviselői között feszültek, és amelyek mentén a nagyváradai írócsoporthoz tartozó mozgató csoportmechanizmusok működtek.

K. Horváth Zsolt tanulmánya (*Kulturális vonzások és baloldali választások: A Munka-kör és a társadalmi tér kettős fogalma, 1928–1932, 257–270*) az „elsődleges kontextus” fogalmából és Bourdieuu habitus-elméletéből kiindulva a Kassák Lajos körül szerveződő avantgárd csoport, a Munka-kör társadalmi beágyazottságába enged bepillantást. A tanulmány külön érdeme interdiszciplinaritásra való törekvése: K. Horváth kutatásaihoz felhasználja a szociológia, a történettudomány, a mikrotörténet és a csoportpszichológia eredményeit. Balázs Imre József (*Az Európai Iskola művészcsoporthoz tartozó értelmiségi modelljei és kapcsolathálózata, 271–284*) az Európai Iskola elnevezésű, 1945 és 1948 között működő szurrealista beállítottságú művészeti csoport megalakulásának körülményeit, működését, alapelveit, kapcsolathálóit és megszűnését követi nyomon az alapító tagok szereplehetőségeinek bemutatásával együtt – például Mezei Árpád autodidakta értelmiségi szerepe a hivatalos iskolarendszertől kirekesztve fejlődik ki. A tanulmány végső kérdésfelvetése, hogy a kommunizmus és a szocializmus korszakában létezhetett-e a hivatalos kultúrával párhuzamosan egy attól független kulturális kisvilág.

A szorosan vett hálózattudományok témaköréhez kapcsolható munkák közös jellemzője interdiszciplináris tájékozottságuk. Biró Annamária (*Hatvany Lajos berlini kapcsolatai, 201–212*) a történeti hálózatkutatás német nyelvű szakirodalmából kiindulva, s annak terminológiáját használva hozzájárul Hatvany Lajos

kevéssé feltárt berlini éveinek és az őt ott ért szellemi hatásoknak a jobb megértéséhez. Keszeg Anna (*Az idősebb Indig Ottó, B. Kokas Klára, Zsindelyné Tüdös Klára és Keleti Márton, 285–294*) Indig Ottó *A torockói menyasszony* című vígjátékának kapcsolati hálón végigkövethető útját és a műhöz különböző formában kapcsolódó személyek és művészeti produktumok (vígjáték, film, operett) viszonyrendszerét mutatja be.

Németh Zoltán (*A Kalligram-sztori: Hálózatelmélet, regionalitás, kánon, 337–346*) a szoros értelemben vett hálózattudomány eredményeit használja fel, amikor arra tesz kísérletet, hogy a Kalligram Kiadó mint hálózat kifejlődését, kapcsolatrendszerét, alrendszerét feltérképezze. A szuperorganizmusként aposztrofált Kalligram a Barabási Albert-László és munkatársai által feltárt és definiált skálafüggetlen hálózatok tulajdonságait hordozza magán: jellemzője például a preferenciális kapcsolódás, azaz a hálózathoz egy újonnan csatlakozó pont azt a csomópontot részesíti előnyben, amely már számos kapcsolattal rendelkezik. A Kalligram bővülésére jellemző, hogy a hozzá új pontként csatlakozó szerzők a saját addigi kapcsolathálójukat (személyes kapcsolatok, intézményi háttér) is viszik magukkal.

Négy tanulmány maradt hátra, amelyek témaválasztásuk alapján nehezen besorolhatók: adatbázis a kapcsolathálók kutatásának szolgálatában, családtörténet mint karriertörténet, írócsoporthoz tartozó kávéházi háttér és egy fiktív karriertörténet elemzése. Maczelka Csaba, az *Inscriptiones Alborum Amicorum* (IAA) adatbázis munkatársa tanulmányában (*Angol szerzők idézettsége peregrinációs albumaikban, 41–54*) amellett, hogy fölül-

vizsgálja mindazt, amit eddig John Owen költeményeinek magyarországi recepciójáról tudtunk, azt is bemutatja, hogyan alkalmazható a Magyarországon hiánypótló adatbázis a hungarikakutatásban, illetve nagyszerű példát nyújt arra, hogy a peregrinus emlékkönyvek, az album amicorumok mennyire használható forrásai az értelmiségi kapcsolathálóknak.

Egyed Emese (*Apák és fiúk a széki gróf Teleki családban, 1700–1841, 79–96*) a széki gróf Telekiek karrierlehetőségeit vizsgálja az 1700 és 1841 közötti időszakban. A figyelemmel kísért apákra és fiú utódokra egyaránt jellemző az igény a magas fokú műveltség elsajátítására. Ennek a hazai kollégiumi iskoláztatás mellett két útját választották: magántanítókat alkalmaztak, illetve külföldi tanulmányutakon vettek részt.

Saly Noémi tanulmánya (*Mit ültök a kávéházban? Írók, irodalom, szerkesztőségek az előző századforduló Budapestjének kávévilágában, 213–230*) azokat a kávéházakat, azaz kapcsolódási csomópontokat sorolja fel, amelyek fontos találkozási helyet jelentettek a 19–20. század fordulóján az irodalmi közéletben. A személyi feltételek, az infrastruktúra, a felszereltség és az elhelyezkedés mind szerepet játszanak abban, hogy egy kávéház a főváros szórakozóhely-hálózatában irodalmi csomóponttá fejlődjön.

Hajdu Péter (*Egy majdnem-karrier-történet: Bródy Sándor: A nap lovagja, 167–174*) *A nap lovagja* című fiktív újságírói karriertörténetet veti egybe Maupassant *A szépfű* című regényével. A két regény különböző háttere, a magyar és a francia társadalom jellege is az oka, hogy Bródy Sándor regényének főhőse, Asztalos Aurél egészen máshogy futja be újságírói pályáját, mint a szintén alacsony sorból szár-

mazó, kezdetben huszadrangú lapoknál újságíróskodó George Duroy.

A tanulmányok ezen némiképp önkényes csoportosítása mellett számos más kapcsolódási pontot fedezhetünk fel, melyekből itt csak a hálózatok egyik legnyilvánvalóbb tulajdonságának, az egymásba ágyazottságnak bizonyítására emelek ki néhányat. A kötetben szerepel Kazinczy és Kalmár; Kazinczy a *Pályám emlékezetében* emléket állít a külön Kalmárnak (I. könyv, II. szak, 25). Míg Kalmár magát protestáns teológusnak és filológusnak nevezte, Kecskeméti Gábor és Biró Annamária tanulmánya érinti a klasszika-filológia tudományát; több írás törekszik interdiszciplináris megközelítésre; míg K. Horváth Zsolt és Biró Annamária hivatkozik is az elsődleges kontextus fogalmára, szinte minden írás használja azt; K. Horváth Zsolt központi szerepet szán Goethe *Vonzások és választások* című regényének, Kecskeméti Gábor tanulmánya végén céloz rá, valójában a csoportképző mechanizmusok és a hálózatok vizsgálatának az egyik legelső „alappműve”.

A kötet címében szereplő fogalmak tehát úgy alkotják a kötet fő rendezőelvét, hogy mentükön a tanulmányok folyamatosan reflektálnak egymásra. A szerkesztői módszer egy szociológiai kísérletet idéz fel, mégpedig az írócsoportosulások talán legismertebb, kortárs, szociológiai szempontú vizsgálatát, amely Helmut K. Anheier és társai nevéhez köthető (H. K. ANHEIER, J. GERHARDS, F. P. ROMO, *Forms of Capital and Social Structure in Cultural Fields: Examining Bourdieu's Social Topography*, *American Journal of Sociology* 100[1995], 859–903). Anheier és társai Bourdieu tőkeelmélete alapján a gazdasági, társadalmi és kulturális tőke

dominanciáját vizsgálták a Kölnben működő írók kérdőíves megkérdezésével. Kérdéseik alapvetően az írók kapcsolat-hálózatának feltérképezésére irányultak, ehhez négy kapcsolódási típust vizsgáltak: az egymásról való tájékozottságot, az egymáshoz fűződő barátságot, az egymásnak nyújtott támogatást és az egymáshoz való lojalitást. A körülbelül 155 író válaszait elemző kísérlet eredménye egy szűk hatfőnyi kulturális elitet, egy körülbelül húsz írot számláló, közvetlenül a kulturális elit alatti csoportot és egy öt fős szervezeti elitet mutatott, azaz az eredmény az úgynevezett *mag-periféria* szerkezet, melyben az írók népszerűségét nem gazdasági státuszuk, hanem reputá-

ciós rangjuk határozta meg. Másként fogalmazva a kísérlet a kulturális tőke dominanciájával zárult.

Anheierék kísérlete csak egy példa arra, hogy szinte végtelen azoknak az elméleteknek, kísérleteknek és módszereknek a száma, amelyeket az értelmiségiek vizsgálatába érdemes lehet bevonni. Természetesen bonyolult feladat, és számos hibalehetőséget rejt magában a különböző tudományterületek módszereinek kombinálása. Ugyanakkor az is látható, hogy új eredmények eléréséhez elengedhetetlen az új módszerek kipróbálása, amire ezúttal a Partiumi Keresztény Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanácskének konferenciája adott alkalmat.

Bíró Csilla

(Országos Széchényi Könyvtár)